

Hanna de freule – J.J. Cremer

Geschreven in 1871-1872.

Handschrift gedateerd Den Haag, juli? 1871 - 12 okt. 1872. Pentekeningetje door de auteur op fol. 36v: verhaalscène. In 1952 gekocht van Antiquariaat Gijsbers en Van Loon te Arnhem (cat. 84, nr. 18). Vgl. de uitgave als premie bij Het Nieuws van den Dag. Amsterdam, Funke & Van Santen, 1873. 180 fol. Aanvraagnummer: KW 134 B 11 / 78. Alleen op microfilm raadpleegbaar. KW CREM 7.

1e druk: Amsterdam : G.L. Funke, 1873. 2 delen. 24 cm.

2e druk: Amsterdam : G.L. Funke en P. van Santen, 1873. 278 p. 24 cm. Premie van Het Nieuws van den dag voor 1873. Met nawoord van de uitgevers over het ontbreken van de correctie van de drukproef door de schrijver, januari 1873.

3e druk: Amsterdam : G.L. Funke, 1874. 2e druk. 278 p. 20 cm.

4e druk in: Romantische Werken, dl. 10. Leiden : D. Noothoven van Goor, 1880. 273 p.

5e druk: Leiden : A.W. Sijthoff, [c.a. 1887]. 4e druk. 306 p. Vijftig-cents-editie, no. 15.

6e druk: Leiden : A.W. Sijthoff, ca. 1889. 5e druk. 306 p. Vijftig-cents-editie, no. 15.

7e druk: Leiden : A.W. Sijthoff, ca. 1890. 6e druk. 306 p. Bibliotheek van Nederlandsche schrijvers.

8e druk: Leiden: A.W. Sijthoff's Uitg.-mij, [tussen 1900-1909]. 7e druk. Romantische werken.

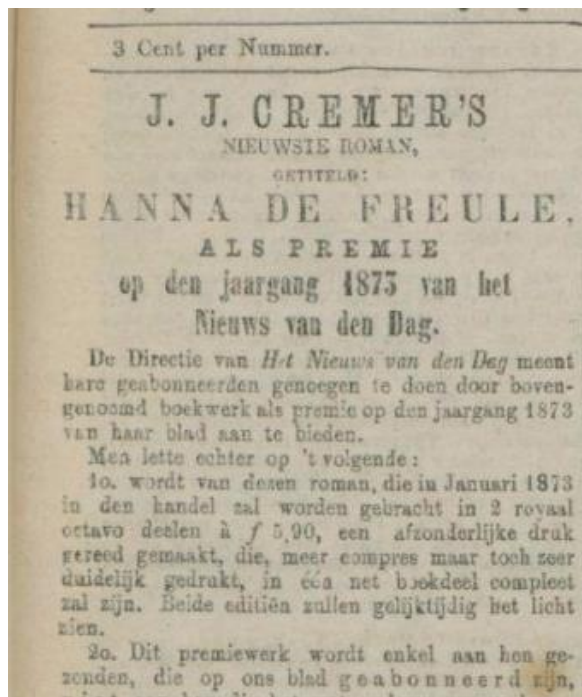
Algemeen handelsblad, 8 november 1872:

NIEUWE ROMANS,
verschenen bij G. L. FUNKE, te Amsterdam.
DEZEELVE EN TOCH EENE ANDERE. Roman van
G. RAIMUND, vertaald door F. G. LAGERS, 2 deelen
8°. Prijs..... f 4.90
UIT HET LEVEN DER DUTSCHE JODEN. No-
vellen van LEOPOLD KOMPert, vertaald door G. T.
BRUIJN. Prijs..... f 2.75
VERZOEND, door AMELIE GODIN. Prijs..... f 3.—
Ter perse: **HANNA DE FREULE,** door J. J. **CREMER.**
Roman in 2 ryoaal 8°. deelen..... f 5.93
(35395)

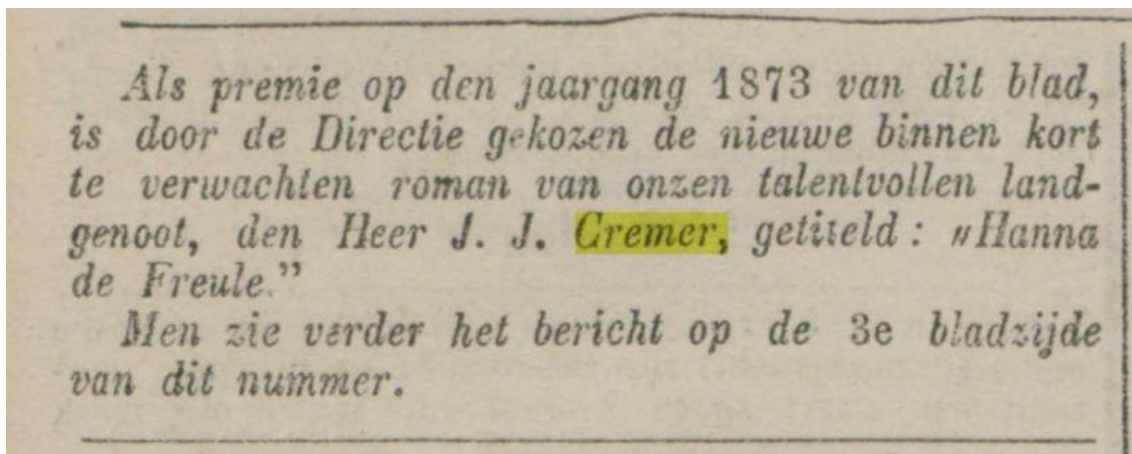
Algemeen handelsblad 5 augustus 1872:

Naar wij vernemen, legt de heer J. J. **Cremer** de laatste hand aan een nieuwen roman, getiteld Hanna „de freule,” die dit najaar in 2 deelen het licht zal zien,
(N. v. d. D.)

Nieuws van den dag 6 december 1872:

Nieuws van den dag 11 december 1872:

J.A.S. [J.A. Sillem] - Mijn vriend Pik. Oorspronkelijke novelle, door Henri. Leeuwarden, A. Akkeringa. 1872. Hanna de Freule, door J.J. Cremer. 2 dln. Amsterdam, G.L. Funke. 1873. In: De Gids, 1873, p. 192-207. Link naar artikel:

http://www.dbnl.org/tekst/_gid001187301_01/_gid001187301_01_0023.php

Bespreking in Java-bode, 2 mei 1873:

Java-bode, 2 mei 1873

HANNA DE FREULE.

(Van den Korrespondent van den Java-Bode) „De tijd moet het leeren .... Maar met een man als mijnheer Bronsberg, is de kans er heel zeker' Slot woorden uit „Hanna de Freule.” — Dient men, zoo kan de vraag wezen, die zich als een bespreker van het, bovenstaande werk voordoet, dient men bij de beoordeeling van dezen arbeid rekening te houden met de vroegere produkten op romantisch gebied van den schrijver en een oordeel uit te brengen, dat grootendeels op vergelijking met die werken steunt? Of moet men zich enkel tot het nieuwe voortbrengsel zelf bepalen ?

De keuze tusschen de beide methoden, die zich voordoen, moet zich in dit geval uitsluitend tot de tweede beperken. Ook al zij de eerste geschikter, om met meerdere juistheid de waarde van het te beoordeelen werk uit te spreken, omdat zoowel nieuwe lichtpunten in het talent van den romancier opdagen als nieuwe schaduwzijden zich vertoonden, zoo is voor de hier bedoelde vergelijkende kritiek thans weinig grond, daar de beide vroegere romantische werken van den schrijver: „Anna Rooze*” en „Dokter Helmond en zijn Vrouw” tot de zoogenaamde Sociale romans behooren, en „Hanna de Freule” ongetwijfeld onder de bijzondere klasse der tendenz-romans gerangschikt moet worden.

Daarenboven zou het, toonde men zich geneigd bijzondere redenen te doen gelden, niemand aangenamer dan den auteur dier werken kunnen zijn, dat het met oordeel lezend publiek — en volgens Multatuli is dit niet zeer groot — van „Hanna de Freule” kennis nam, zonder te veel waarde te hechten aan den totalen indruk vroeger bij de lezing van zijn twee vorige romans ontvangen. Die indruk was, hoe gunstig ook ten opzichte van den novellist **Cremer**, minder gunstig ten aanzien van zijn ander ik, den romancier.

In de novelle den meester ontdekkend, kan het in den roman nauwelijks den talentvollen dilettant bespeuren. In dezen te vergeefs zoekend naar een streng logisch geheel, waarvan de onderdeelen op het nauwst en het innigst met dat geheel samenhangen, trof het in gene een altijd krachtige schildering van toestanden aan, waarbij alle toetsen tot voltooiing der hoofdfiguur of tot beter begrip der hoofdgedachte waren aangebracht. Onderstellen wij dus — om de beide genoemde redenen, de een van algemeenen, de ander van bijzonderen aard — dat men den roman „Hanna de Freule” leze als of zijn auteur niet de hoogst begaafde Over-Betuwsche novellist, en tevens de vader van twee wel wat zorgeloos opgevoede romankinderen was. Mij dunkt, dat zoo dit al niet het eenig goede gezichtspunt is, waaruit wij **Cremer**'s nieuwen roman moeten bezien, het althans meerdere kansen biedt voor een vrijen, onbenevelden blik.

Wat in dezen roman de tendenz is? Reeds de lezing van eenige weinige hoofdstukken laat geen twijfel meer over ten opzichte van het antwoord. De strijd, die de beschaafde Westersche staten tot op hun grondvesten doet trillen en de standvastigste en minst bevreesde gemeederen een pooze tot somberheid kan stemmen, de reuzenkamp tusschen arbeid en kapitaal wordt hier in levendige kleuren afgeschilderd. De romandichter heeft op zijne wijze getracht een oplossing te vinden van het netelige vraagstuk, dat tusschen werkgevers en werkers bestaat. Hij heeft een lans gebroken voor de dikwijls miskende rechten van de arbeiders, zonder terug te deinzen voor een afschildering van hun plichten. Het besluit, waartoe de schrijver komt, moge van algemeene bekendheid zijn, over de middelen, die hij aan de hand geeft, moge men met hem van gevoelen kunnen verschillen, het blijft waarheid, dat zijn boek voor een groot aantal lieden, niet het minst de arbeiders zelven, vooral ook de patroons, een zeer nuttig werk kan worden. Als nu maar de arbeiders zulke boeken konden, als nu maar de patroons ze wilden lezen 1

*) Hanna de Freule door J. J. **Cremer**, Amsterdam G. L. Funke en P. van Santen, 1873. Premie van „het nieuws van den dag” voor 1873.

Het kan echter al dadelijk moeilijk ontkend worden, dat wij hier minder met een roman, met een door vorm en inkleeding streng samenhangend geheel, dan wel met twee zeer uitgewerkte novellen onder —den titel van „Hanna de Freule” in een boekwerk vereenigd — te doen hebben. De eerste novelle zou den titel, dien thans het geheele boek voert, kunnen dragen, aan de tweede zou dien van „Patroon en knecht” gegeven kunnen worden, want al moge „Hanna van Til”, de „gekke freule”, de fabriekarbeidster van ruim negentien uren met haar buitengewonen aanleg en dikwijls zonderling werkenden geest, de hoofdpersone zijn uit de helft des, — uit ongeveer 60 hoofdstukken saamgestelden — romans, in de overige 30 vervullen zeer zeker Wouter Glover, de jonge, voor zijn stand zeer ontwikkelde, werkman, wiens edele beginselen en rondborstig karakter lof verdienen en de jonge Bronsberg, de voor lotsverbetering van zijn werkvolk ijverende patroon, de hoofdrollen. Naar deze indeeling, kunnen wij, in zeer korte trekken met den inhoud van het boek bekend worden. Hanna de freule is een in visioenen levend jong meisje, dat als driejarig kind op zekeren vinnig kouden Decembervormorgen door den fabrieksarbeider van Til is gevonden, liggende naast een levenlooze vrouw, door de

koude bevangen, op den weg nabij Veeuwijk — een stadje op den oever eener rivier — was doodgevroren. Het kleine meisje, dat in de bovenkleeren der vrouw was gewikkeld om haar tegen den snerpnden Oostenwind te beschutten, is, uit de armen der gestorven moeder, door den arbeider van een wissen dood gered. Het kind herinnert zich steeds het verhaal van haar moeder, dat zij door haar vader met een koets met twee schimmels zal worden afgehaald. Dit verhaal heeft natuurlijk, naarmate zij ouder werd, té krachtiger op haar fantasie gewerkt. Het gevolg daarvan is, dat die gedachte van door haar vader in een koets met twee schimmels afgehaald te worden, van lieverlede in haar denkbeelden den rang van een visioen heeft ingenomen. Arbeidster geworden in de stoom katoenspinnerij „Het Kromveld," van de firma Degen en Bronsberg, wordt zij zeer natuurlijk door haar medearbeiders voor gek gescholden, omdat zij meestal over haar visioen praat en tengevolge van een fierheid, over haar vermeende afkomst in haar ontstaan, die haar makkers tot spotternij dwingt en haar den schimpnaam van „freule" doet geven.

Een is er echter, die haar niet bespot, en haar niet voor gek houdt. Het is de Joodsche uitdrager Elie Mager. In der tijd is hij, door aankoop, in het bezit gekomen van de sjofele plunje van Hanna's moeder. Daarin heeft hij brieven en andere zaken verborgen gevonden, die hij behield, en nu bewaarde als reliquiën van zilver en goud. De brieven hebben hem bewezen, dat Daniël Degen, een der eigenaren van de fabriek Het Kromveld, Hanna's vader is. Men heeft hem het stilzwijgen afgekocht. En toch nog steeds gedreven door de vurige liefde, die hij eertijds aan Hanna's moeder, Esther, Nathan Gasco's dochter, heeft toegedragen, vóór men haar slecht maakte, Hanna zelve liefhebbend als zijn eigen kind, omdat zij het kind van zijn eenige geliefde is, en omdat haar moeder een Jodin was, door dat alles aangezet, spaart hij in stilte geld voor Esther's wees op, totdat zij hem zegenen mocht in liefde, en eeren mocht den God van Abraham, Izak en Jacob. Door Elie's mystieke taal, en met behulp van haar buitengewonen aanleg, begint Hanna vermoedens omtrent haar afkomst te koesteren. Zij wil zekerheid bekomen en spreekt Nelly, Degen 's liefvallige dochter, bij zekere gelegenheid, aan, die, evenals de meesten, haar krank van hersenen gelooft. Zij onderhoudt de beangstigde Nelly over het geheim harer afkomst. „Ik ben niet gek, omdat „ik weten wil wie mij liefheeft, en zeker wist dat hij komen zou. En slecht ben ik ook niet, juffrouw. Als jij je beurs „laat vallen dan zal ik er niets uitnemen, en ze aanstonds „weerbrenge. Ala ze mij niet erg sarren of schandelijk beleedigen, dan gebruik ik mijn handen nooit, hoewel ik sterk ben. „Maar" vervolgt ze ik zou toch een moord kunnen doen, als de persoon, die mijn arme moeder liet sterven in den kouden nacht, werkelijk de man is, maar het liegen heette, dan zou ik hem met deze nagels"...

De reine dochter van den heer Degen wordt bij zulke taal van de halfwaanzinnige spinster steeds beangster; zij wil Hanna tot kalmte brengen met de verzekering: „Men heeft je verleid. Die prins of graaf uit Spanje die je, vader zou wezen en je met zoon mooie koets moet komen afdalen, hij bestaat niet Hanna, maar deze voert haar tegen: «Maar spreek ik dan nog van een prins of een graaf? „Ik spreek van je vader juffrouw, van mijnheer Degen ; ik zeg, dat hij mijn moeder heeft laten doodvriezen, dat hij mijn vader is." Machteloos is daarop Nelly neergezinken. Door Hanna opgevangen, heeft zij gerust aan haar snel bonzend hart en nadat een onstuimig leger van gedachten door Hanna's brein is gevaren, heeft zij een kus gedrukt op Nelly's mond en is ijlings heengegaan. Eenige uren later zal Hanna in verwijfeling by den — door een beroerte getroffen — heer Degen nederliggen. Dicht aan zijn oor zal ze fluisteren. „Kun je nog hooren mijnheer?" Zij wil weten of die man haar vader is, of hij de mooie Esther ten val bracht. Of hij haar arme moeder liet verhongeren en doodvriezen, en zijn eigen bloed heeft doen arbeiden en voeden met zwijnendraf." Maar antwoord zal zij niet bekomen. Integendeel zal Nelly, gedachtig aan het gesprek van eenige oogenblikken te voren, haar bij Degens bezwijmd lichaam aantreffend, uitroepen: „Pakt haar, zij heeft hem vermoord!"

De eigenaar van 't Kromveld, de verfoeilijk hebzuchtige Degen, de man, wiens eenige verdienste in het zedelijk en lichamelijk afbeulen van zijn fabrieksvolk en in smulpapery bestaat, heeft zich door de woede, waarin bij geraakt is, toen hem eenige arbeiders om loonsverhooging in vermindering van werkuren zijn komen vragen, een beroerte berokkend. Hanna zal pogen tot zijn sterfbed doortedragen, altijd met dezelfde gedachten omtrent het geheim harer geboorte

beziel, maar teruggehouden worden door Willem Bronsberg, Nelly's verloofde en compagnon van Degen.

En alweder zal Nelly de smeekende woorden hooren, die Hanna tot Bronsberg richt om toegang te erlangen tot de kamer van den man, die stervend neerligt. En nadat zy het woord „dood,” zooeven door haar uitgesproken, op een, haar door merg en been dringenden toon door Hanna heeft hooren herhalen, dan schijnt zij niet langer te twijfelen of de halfwijze Hanna heeft voor eenige uren haar de waarheid gezegd.

't Is niet de laatste maal, dat wij de beide kinderen van één vader te zamen zullen aantreffen. Hanna heeft, door een smartvol zielslijden daartoe gedreven, een poging aangewend zich te verdrinken; doch Elie Mager heeft nog tijdig genoeg Esther's kind gered, met zich naar zijn schamele woning gevoerd en middelen beraamd, om „Esther's kind te doen goedmaken wat Hanna 's moeder misdeed,” d. w. z. hij hoopt dat zij tot het geloof der vaderen, tot dat van Abram, Izaak en Jacob zal bekeerd worden. Wil zy dat, dan zal Elie haar de bewijzen in handen geven, waaruit haar afkomst zal blijken. Door list en vleierij gelokt het Hanna den brief in handen te krijgen, die haar zekerheid omtrent haar geboorte geven zal.

Nu neemt zij den brief. Reeds is hij geopend. Haar glinsterende oogen schieten vonken, terwijl zij op dat schrift staart. Beurtelings wordt ze purperrood en bleek als een doode.

Een trek van verbeterden woede plooit haar lippen. Zij keert den brief. Zij werpt hem op de tafel, met de vuist slaat zij zich zelve op het voorhoofd. Die zwarte krewek zeggen haar niets. Zij kan niets bemerken van 't geen er in dat schrift is te zien. Men heeft het haar nooit geleerd. En als zij dan weten wil, wat er in staat; als zij het weten moet. Ook dat heeft hij mij aangedaan, kermt Hanna hoorbaar, terwijl zij schreiend met het gloeiende hoofd op haar armen neervalt": „Ook aan mijn oogen heeft hij het licht onthouden; hij — die mijn moeder vermoordde; die ons beiden ten vloek was."

Hanna ontvlucht uit Elie's huis, na aan Elie's zoon Izak — een klein monster, een miniatuur uitgave van Han d'Islande — te hebben weerstand geboden, die haar scheldt voor zijn „vaders zoetelief" en haar niet wil doen ontkomen, alvorens zij hem een „kusje" zal gegeven hebben. Vrij zijn en naar den heer Bronsberg snellen, opdat hij haar den brief ontraatsele, is haar wensch.

In een kerkgebouw kan ze nog even haar hangend hoofd en hart tot bedaren brengen, en schijnt ze ook genoeg kracht te verzamelen, om nu haar de schurk Binzer — weggejaagde onderbaas op 't Kromveld — wil behagen, hem tegen den grond te ploffen of zoo iets dergelijks té doen, want het rechte blijkt niet uit het boek. Bronsberg ontcijfert den brief, vóór 17 jaren door zijn gewezen Compagnon aan Hanna's moeder geschreven. Eensklaps staat nu het kind, dat ook hij voor half wijs aanzag, in een ander licht voor hem. Verbazing en angst maken zich plotseling van hem meester, nu hij bedenkt dat Nelly met den inhoud van dat schrijven bekend zou kunnen zijn en als hij verneemt, wat er tusschen zijn verloofde en Hanna is voorgevallen, zijn Nelly's vrees voor Hanna, en haar gestadige onrust, voor hem geen raadsel meer. Op zijn vraag „Wat wil je nu Hana " ontwikkelt zij, na den brief terug ontvangen te hebben, een uitstekend systeem van verbetering in het lot der fabriekarbeiders. De jonge humane patroon wil het welzijn van de arbeiders; dit verzekert hij Hanna en zoo hij het ooit mocht vergeten, dan zal — zoo klinken hem Hanna's laatste woorden in de ooren, met den brief gedwongen kunnen worden.

Nu heeft zij althans Bronsberg bewezen, dat zij niet gek is. En als Nelly, die haar vreest, hem zal lezen, dan zal ook zij weten wat daarvan is.

Nog een ander wilde zij, dat den brief zou lezen. Wouter Glover, de ronde flinke fabriekarbeider, die haar ook voor halfwijs houdt, maar het nochtans niet heeft kunnen aanzien hoe een verachtelijke bende fabriekvolk haar, op zekeren dag, op straat met de laagste scheldnamen gemarteld en zelfs haar lichamelijke verwondingen toegebracht heeft, wijl men haar uit een rijtuig had zien komen, waarin ook de jonge Bronsberg gezeten was. Wouter vooral, die haar toen in de woning zijner moeder eenige uren heeft doen verplegen, Wouter, dien zij heimelijk lief heeft, moet weten, dat zij niet gek is en dat hetgeen zij soms sprak over een mooie koets

met een paar schimmels er voor, te lezen stond in den brief, dien de overleden patroon van het Kromveld, Daniel Degen, eertijds had geschreven aan haar moeder.

Terwijl nu de werklieden der fabriek optrekken naar het huis van den jongen patroon, om hem hun eischen omtrent loonsverhooging op te leggen en Bronsberg hen met waardige kalmte aanhoort, vindt Hanna gelegenheid om, door haar verschijning, een diefstal door een drietal arbeiders in de woning van Mevrouw Degen beraamd, te beletten, Wouter Glover te verhinderen, dat hij zijn vijand Bronsberg met een vuistslag verplettere, en een gemeen fabriekswijf everzeer te verhinderen dat het Bronsberg wellicht den dood aandoe; de eerste en de derde daad bloot door den invloed harer verschijning, daar de fabriekarbeiders haar niet anders dan verdronken waanden; Wouter Glover wordt op bet ziekbed nedergeworpen en in ijlende koortsen neerliggend zal Hanna „haar vijand" verzorgen. Iets later zal zij weder tegenover haar zuster in den bloede Nelly staan, die haar zal trachten te overtuigen, dat zij, voor haar bestwil, Veenwijk moei verlaten, dat men voor haar opvoeding zal zorg dragen en dat zij nooit weer over zulke vreemde dingen mag spreken, die zij haar (Nelly; op dien morgen verteld heeft, dingen, die niet waar zijn. En als je zulke verhalen aan andere menschen deed, dat zou niet goed, niet braaf van je wezen Hanna! Dat zult je nooit doen, is het wel? — Het woelt en bonst haar in de hijgende borst. — Geen twee schreden van haar af, staat daar dat schoone bleeke meisje. In de koude lucht teekent zich de warme adem, die aan haar boezem ontsnapt. Die adem smelt met den adem van Hanna ineen. — „O, als deze haar liefhad! Als beider adem voor altijd te samen smolt! Als deze haar zuster noemde! Aan haar voeten zou ze liggen. In de oogen zou ze haar zien. Haar wenschen raden. Vliegen op haar wenken." Hanna, het arme onwetende fabriekskind, zal zich bedwingen ter liefde voor Nelly, maar vreeselijk is de strijd, die er in haar binnenste omgaat. Zoo zij bekent dat het louter „vreemde dingen" zijn, die zij eertijds tot Nelly sprak, zal immers deze haar weder voor halfwijs houden, voor gek? Neen waarachtig zij is het niet. Heeft ze dan den brief niet? Doch neen, zij heeft gelijk. Hanna heeft eens gedroomd dat zij een zuster had. „Maar dat waren droomen van de gekke Hanna. Wat ik toen tot je gezegd heb, nee, dat weet ik niet. Ik ben heel wijs juffrouw." „Goddank! komt Nelly bij zich zelve," En dat „goddank!" is zeer zeker het onwaarschijnlijkste woord, dat aan Nelly's mond in den ganschen roman ontsnapt. Na al hetgeen er tusschen haar en de halfwijze Hanna is voorgevallen, verraadt het wel wat te veel naïveteit in haar karakter, om na de aan Hanna ontlokte, om niet te zeggen afgedwongen, verklaringen, die laatste bekentenis voor goede munt op te nemen. En Nelly's vreugde over die bekentenis, waardoor haar „goede papa" weer rein voor het oog van zijn kind staat, is belachelijk voor een twintigjarig meisje, dat haar gezond verstand bezit. Hanna gevoelt zich na dit onderhoud verlatener dan ooit. Zij hongert en dorst naar een uiting van liefde en misschien zal zij die nooit vinden; misschien zal zij, haar leven lang, ellendig blijven, ter wille van dat ryke gelukkige kind. (Wordt vervolgd.) *) De heer **Cremer** heeft de hebbelijkheid nooit zijn figuren te laten zeggen, spreken of uiten, maar altijd te doen komen; hoe dat komt, begrijp ik niet.

Vervolg 6 mei 1873

HANNA DE FREULE.

(Van den Korrespondent van den Java-Bode.) (Vervolg en slot van gister.)

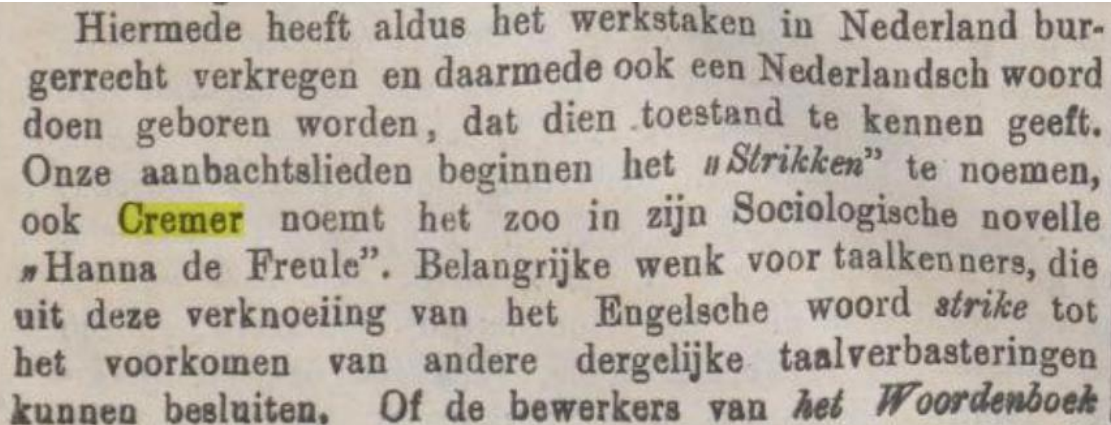
„De tijd moet het leeren .... Maar met een man als mijnheer Bronsberg, is de kans er heel zeker." Slotwoorden uit „Hanna de Freule." De „duivelskamer" (de beneden verdieping der fabriek), waarin iij vroeger werkzaam was, had weer een prooi verlangd. Daar heeft Klaartje bij een sober licht, te midden van een dichten stofwalm, met duizenden fijne katoenvezels bezwangerd, moeten werken en hebben haar luchtpijpen en longen het stof vergaard, dat bij gebrek aan luchtkokers geen uitweg kon vinden, Is het wonder, dat als Wouter uit naam der werklieden aan de patroons vermindering van werkuren en verhooging van loon komt vragen en hij tot Degen het woord richt, wiens onbeschofte en krankzinnige taal hem zijn kalmte dreigt te doen verliezen, is het wonder dat hij Degen dan toeroept, dat deze hem zijn Klaartje ontnomen heeft?

„Kere! Ik jou ontnomen"! schreeuwt Degen „Hoe! roept Glover door dien uitval geprikkeld" „teert mijn arme Klaartje niet weg, omdat er geen lucht was in dat vervloekte duivelshol? Ja mijnheer, zoo waarachtig als God leeft; ontnomen dat heb je ze mij." En als Degen nu zijn Klaartje lastert door te zeggen, dat al dat jonge vrouwvolk „zedeloos tuig" is en dat hen dat zoo vroeg in het graf hielp, dan kan Wouter zich niet langer bedwingen en stuift hij zinneloos van woede met gebalde vuist op Degen af, maar wordt nog tijdig genoeg door Bronsberg in den halsdoek gegrepen. Maar er is meer wat de haat, dien Wouter, Bronsberg toedraagt, rechtvaardigt of althans verklaarbaar maakt. Het tooneel tusschen Degen en Wouter, dat de eerste met een beroerte en spoedig daarop met den dood bekoopt, heeft zijn gevolgen. Wouter is van de fabriek weggejaagd, en zijn stokoude moeder, die hij zielslief heeft en voor wie hij onverpoosd werkt, begeeft zich, ondersteund door Gerrit Abel, naar den jongen patroon Bronsberg om genade voor haar zoon te smeeken en te verzoeken, dat hij weder als arbeider worde aangenomen. Bronsberg weigert, hij kan haar zoon niet „op het Kromveld" terugnemen. Het stokoude vrouwtje bezwijkt aan de gevolgen van dien tocht. Afmatting en teleurstelling over de weigering brengen haar doodelijke schokken. Wouter is razend van smart. Was het niet genoeg, dat hij dien huichelaar reeds een gloeienden haat toedroeg, moest hij hem ook nog zijn lieve beste oude moeder ontnemen? Nu groeit zijn haat schier dagelijks en bereikt het top-punt, want Binzer, die het onzinnige plan heeft opgevat, om Nelly Degen te schaken, heeft hem ook doen gelooven dan Bronsberg Klaartje geschandvlekt heeft. Wouter zal zich op dien ellendeling wreken. De gelegenheid daartoe schijnt zich te zullen voordoen. Wouter is, toen de werklieden op een Zondag als een storm zijn losgebroken en naar de woning van hun patroon zijn gesnel, met hen opgetrokken. Hij was immers doordrongen van hun rechtmatige eischen. De kalmte, waarmede Bronsberg hun bedreiging van te zullen „Strikken" ('t werk te staken,) beantwoordt, en de belofte van voor hun lot het mogelijke te zullen doen, maakt Wouter woedend. En slechts aan Hanna's komst heeft Bronsberg het te danken, dat Wouter hem niet te lijf gegaan is. De woorden „Doe hem geen kwaad", „die Klaartje en Hanna belastert, ligt te sterven in het bosch", door Hanna, die ook hij dood geloofde, tot hem gefluisterd, hebben hem „in verwarring" doen terugdeinzen. Bronsberg heeft de, door de werklieden gestelde, voorwaarden verworpen. „Indien de noodzakelijke verbouwing op „Het Kromveld — mede in het belang der werklieden — zou plaats hebben wanneer men de zaken van onderwas en voorzorg in 't leven roepen, en den arbeiders zooveel nügelijk een goede toekomst wilde verzekeren, ja, naar 't voorbeeld van andere landen, ieder, in evenredigheid van zyn werk, een klein aandeel in de winst of wel een tegemoetkoming naar gelang van het batig saldo wilde uitkeeren, werd het toestaan der verlangde loonsverhooging in verband nog met de gevraagde vermindering van werkuren, een volstrekte onmogelijkheid." De werkstaking volgt. Armoe en ellende dringen den harden wintertijd in de gezinnen der arbeiders. De verbittering tegen Bronsberg groeit aan. Een dijkbreuk — waarvan, dit zij ter loops gezegd, de beschrijving ontzettend schoon is, doet de fabriek „Het Kromveld" als gruis versplinteren. Al grooter en grooter wordt de overstroming, de stad wordt bedreigd, 't is een verschrikkelijk tooneel, met een verbazende genialiteit beschreven. Ieder met handen aan 't lijf is ter hulpe gesnel. Alles, wat de kracht van het woedende element kon breken, is bijgebracht. Te ver geefs; de dijk is weggeslagen, de polder overstroomd, maar ginds staat nog een voos stuk dijk, dat zoo aanstonds zal worden verslonden; het trilt en het dreunt reeds. En de klei en het hout waar de voet nog op steunt, het wordt reeds vermorseld; en de kalk — Glover pak aan! Om Godswil, pak aan. — „Aanpakken? Ja — Jawel." „Nu grijpt hij een arm: nu slaat hij de hand aan een kil natten schouder. — Hij weet het wel. Dien man, moet hij stevig vasthouden. Die man heeft geen kracht meer. Hij moet hem opnemen, — Opnemen — Hal En dan hem vierkant omhoog tillen; het spartelend lichaam boven de gapende kolk! En zwaaiend hem wiegen op de beide armen; en hem donderen in 't oor eer hij hem smakt in den zwarten nacht: Daaronder ben jij thuis. Daar is ook een duivelskamer. Denk aan Glover 's moeder, aan Klaartje, aan Hanna!" „Daar is het diepst van de hel." De betere mensch wint het van den wraakgierigen. En Glover redt Bronsberg, want deze is het, dien hij uit het water torsch, en hijgend naar den adem spreekt Glover in zich zelven: „Of hij zwaar was? Ja, waarachtig dat vrachtje was zwaar." Ik besluit. Wie meer van den roman wil weten, leze hem. Ik poogde slechts tot de lezing op te wekken en ontleende daarom aan het werk vele treffende stukken. Er valt gewis veel op het boek als

kunstwerk af te dingen. Een der hoofdvereischten van elk kunstwerk, eenheid, wordt er grootendeels is gemist. Twee deelen, die op zich zelf staan en waarvan de verschillende figuren niet dan zeer ondergeschikte punten met elkander gemeen hebben, treft men er in aan. Hanna de hoofdpersone uit het eerste, Wouter en Bronsberg uit het tweede deel. Welken invloed oefent Hanna op de werkstaking uit? Heeft haar levensgeheim iets uit te staan met de tendenz van den roman, den stryd tusschen arbeid en kapitaal? Is de vermelding van haar lotgevallen niet veeleer een onnoodige vertraging voor den afloop der hoofdgechiedenis? Is de toestand, waarin zij veelal wordt geschilderd, niet een hoogst onnatuurlijke, vooral bij haar buitengewonen aanleg? Ziedaar vragen, welke zich nopens de zoogenaamde hoofdpersone uit den roman, voordoen en welker beantwoording niet dan ten schade van het werk kan geschieden. Hetzelfde zou omtrent een aantal andere personen gevraagd kunnen worden. Waarom b. v. maakt de auteur den heer Degen, wiens laaghartig karakter reeds walging genoeg wekt, tot een onhebbelijk en slecht opgevoed persoon, die wanneer hij spijzen gebruikt, steeds „smekt“? Denkt de heer **Cremer** daardoor de afschuw, dien men Degen, als zedelijk persoon toedraagt, te verhoogen? Ik veronderstel meer goeden smaak bij den auteur van „Hanna de Freule“. Waarom drijft de heer Cr. — en dit is een meer algemeene vraag — herhaaldelijk het plastische realisme zoover, dat hij de stuitendste schimp-, ' scheld- en spotnamen den arbeiders in den mond legt? Er is een natuurlijkheid die men bestudeerd kan hebben, doch die men beter doet niet te beschrijven. Troiiwtn» van beschrijving en vertellen schynt de heer Cr, weinig t* hou deu en zeer dikwijls moet dan ook de lezer naar de bedoeling des auteurs gissen. Veelmalen vraagt de heer Cr., waar men van hem had mogen vorderen dat hij antwoordde. En de tendenz? Is de oplossing van het vraagstuk door den auteur aan de hand gedaan, praktisch uitvoerbaar? Ik huiver niet te antwoorden door onmiddelijk naar het motto van dit opstel te verwijzen. 1 Maart, 1873.

Aart Adminraal. Bespreking in: Nederland, jaargang 1873.

Java-bode, 8 juli 1873:

Hiermede heeft aldus het werkstaken in Nederland burgerrecht verkregen en daarmede ook een Nederlandsch woord doen geboren worden, dat dien toestand te kennen geeft. Onze aanbachtlieden beginnen het „*Strikken*“ te noemen, ook **Cremer** noemt het zoo in zijn Sociologische novelle „Hanna de Freule“. Belangrijke wenk voor taalkenners, die uit deze verknoeiing van het Engelsche woord *strike* tot het voorkomen van andere dergelijke taalverbasteringen kunnen besluiten. Of de bewerkers van *het Woordenboek*

Algemeen handelsblad 28 september 1874:

NIEUWE ROMANS.

J. J. CREMER, Hanna de Freule. 2de druk.
Volksuitgave ..... f 1.50

G. RAIMUND. Dezelfde en toch eene andere. Ver-
taald door F. G. LAGERS, 2 dln..... " 4.90

GUSTAV FREYTAG. Ingo en Ingraban. Ver-
taald door G. T. BRUIJN, 2 Dln..... " 3.—

LEOPOLD KOMPERT. Uit het leven der Duit-
sche Joden, vertaald door G. T. BRUIJN..... " 2.75

ERCKMANN - CHATRIAN. De twee Broeders,
vertaald door G. P. KITS VAN HEIJNINGEN.... " 2.50

JOH. GRAM. Zeven Spruiten, novellen..... " 2.50

Bovenstaande Romans zijn allen in 1873—74 uitgegeven door
G. L. FUNKE, te Amsterdam. (33996)

C.G.N. de Vooy – De sociale roman en de sociale novelle in het midden van de negentiende eeuw. 1912. (bespreking Hanna de freule).

I.J. Brugmans – De arbeidende klasse in Nederland in de 19^e eeuw. 2^e druk. 1929. p. 212-213.

Jaap Meijer – Contrastbelichting en caricatuur :het Joodse type bij J.J. Cremer 1827-1880.

Heemstede, 1979. Diasporade : een reeks alternatieve Joodse cahiers VII.